

ARNOLDAS PIROČKINAS

Mokslinių tyrimų kryptys: dabartinė lietuvių kalba, lietuvių bendrinės kalbos raida, Mažosios Lietuvos istorija.

Aldonas Pupkis

LIETUVIŲ KALBOS SAJŪDIS 1968–1988 M.

Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2016, 496 p.

ISBN 978-609-411-182-2

Kai mintimis grįžti į praeitį, dažnai turi pripažinti, kad ne tik tolimesnieji, bet ir gana artimi įvykiai ir žmonės būna išblankę – prisimenami ne visai tikslūs, apipinti visokiomis vėlesnėmis interpretacijomis. Laimė, jei atsiranda tuos įvykius išgyvenusių liudytojų, kurie ryžtasi sąžiningai ir objektyviai pasidalyti su visuomene savo betarpiška patirtimi. Tada palikuonys gali susidaryti artimesnį tikrovei įvykių ir veikėjų vaizdą bei vertinimą. Tuo atžvilgiu ypač vertinga naujoji Aldono Pupkio knyga *Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988 m.*

Knygos antraštė kelia šiokią tokią prielaidą, kad monografija aprėps visų tų dvidešimt metų lietuvių kalbos būseną, visą sąjūdį. Iš tikrųjų Aldonas Pupkis tokio uždavinio sau nekėlė: „Monografijos tikslas – aprašyti kolektyvinės lietuvių kalbos apsaugos, norminimo ir ugdymo tarpsnį (1968–1988), susijusį su kalbos sekcijų ir Respublikinės komisijos veikla, įvertinti ją dalykiniu ir ideologiniu požiūriu“ (p. 11)¹. Tad, vertindami šį veikalą, neišleiskime iš akių autoriaus apsibrėžto tikslo, kuris sudaro didelę, gal net esminę tų dviejų dešimtmečių lietuvių kalbos sąjūdžio dalį, bet ką ne ką palieka ir nuošalyje.

Nurodyto laikotarpio lietuvių kalbos (sakyčiau, bendrinės kalbos) būklės pasirinktu aspektu ir pastangų ją gerinti niekas negalėtų šiandien sėkmingiau nušviesti už Aldoną Pupkį. Jis buvo to sąjūdžio centre, ar smaigalyje. Šalia jo iš daugelio sąjūdžio dalyvių galėtume pastatyti bene doc. Joną Zemvaldą Balkevičių (1923–2000), kuris 1964–1975 m. ėjo fakulteto prodekano pareigas, o 1979–1985 m. buvo Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekanas. Abu šie kalbininkai savo veiklos pobūdžiu gerokai skyrėsi, bet, mano akimis žiūrint,

¹ Čia ir toliau po citatų skliausteliuose nurodomi aptariamoms knygos puslapiai.

juos galima laikyti aptariamojo kalbos sąjūdžio vadovais ir daugelio jo renginių iniciatoriais. Jų veiklos skirtumą drįsčiau gretinti su brolių Algirdo ir Kęstučio sutartinu bendravimu XIV a. kovojant su Kryžiuočių ordinu. Aldonas Pupkis, kaip Kęstutis, kasdien sėdėjęs balne su kardu rankoje, rūpinosi betarpiškai sąjūdžio organizaciniais reikalais, o J. Balkevičius, kaip kadaise Algirdas, įsijungdavo tada, kai reikėdavo įveikti ypač keblius sunkumus. Čia jam padėdavo išskirtinis gebėjimas įkvėpti kitiems entuziazmą ir pritarimą – ypatybė, vadinama charizma. Šiems dviem iniciatyvingiausiems ir išradingiausiems lietuvių kalbos fronto vadams veiksmingai talkino Viktoras Alekna, Vytautas Ambrazas, Antanas Balašaitis, Vytautas Būda, Aleksas Girdenis, Jonas Klimavičius, Pranas Kniūkšta, Antanė Kučinskaitė, Vitas Labutis, Vitalija Maciejauskienė, Jonas Palionis, Aldona Paulauskienė, Juozas Pikčilingis, Albertas Rosinas, Bronys Savukynas, Bonifacas Stundžia, Jonas Šukys, Kazys Ulvydas, Aleksandras Vanagas, Regina Venkutė, Vytautas Vitkauskas, Zigmas Zinkevičius, Jonas Žemaitis, Aleksandras Žirgulyš, Kazimieras Župerka ir kt. Jų talka ir indėlis nebuvo visai vienodo masto ir pobūdžio, bet monografijoje ir jiems, ir čia nepaminėtiems skirta deramai vietos.

Didelis būrys veiklių talkininkų kaip lają sudarančios šakos medžiui abiem sąjūdžio vadovams leido atlaikyti netikėto atšiauraus vėjo šuorus, įkvėpė pasitikėjimo ir ryžto, o kartais gal ir apdairumo. Bolševikinio režimo sąlygomis pastaroji ypatybė kalbos tvarkytojams buvo ypač pravarti. Net tada, kai 1956 m. Nikita Chruščiovas oficialiai pasmerkė Josifo Stalino satrapišką sistemą, pavergtųjų tautų galimybės Tarybų Sąjungoje savarankiškai plėtoti savo nacionalines kultūras ir kalbas liko gana suvaržytos ir nevienodos. Ilgainiui, kad ir subtiliau, imta net stipriau brukti joms Lenino kalbą. Kas norėtų, galėtų su to brukimo metodais ir pokyčiais plačiau susipažinti iš 1994 m. išleistos Zigmo Zinkevičiaus knygos *Lietuvių kalbos istorija. VI. Lietuvių kalba naujaisiais laikais*. Lietuvių tauta ir jos kalba amžių būvyje kelis kartus išgyveno priespaudą, bet tai, ką teko patirti 1940–1950 m., su niekuo nepalyginama. Ypač nuožmūs buvo 1940–1941 ir 1944–1953 metai, kai siautėjo kruviniausia Stalino režimo bakchanalija.

Reikia stebėtis, kad vis dėlto ir tokiomis atšiauriomis sąlygomis ne visiškai nutrūko rūpinimasis lietuvių bendrinės kalbos kultūra. Nors ir smarkiai apsilpusios, tęsėsi pastangos apsaugoti kalbą nuo nepageidaujamos pašalinės įtakos. Galėtume sakyti, kad bolševikų valdomoje Lietuvoje be kokių revoliucinių pakitimų buvo tęsiama „buržuazinė“ lietuvių bendrinės kalbos tradicija. Kai 1940 m. šalis atsidūrė Tarybų Sąjungoje, tikriausiai ne vienas lietuvis, daugiau išmanantis apie joje varomą tautų niveliaciją, turėjo būgštauti, jog Maskvos statytiniai ims „reformuoti“ lietuvių kalbą, ypač jos rašybą, pagal 1931–1938 m. Maskvoje leisto mėnesinio žurnalo *Priekalas* pavyzdį: panaikins skirtingą ilgųjų

ir trumpųjų balsių žymėjimą, ims brukti pažodiškus rusiškų terminų vertimus. Pagaliau ėmė net plisti gandy, kad būsianti įvesta kirilica: pasikartosias lotyniško pagrindo rašmenų draudimas. Laimė, viso to nebuvo. Kodėl? Rastume kelias priežastis, bet apie jas šiuo kartu nekalbėsime. Užteks pasakyti, kad „proletariato diktatūra“ paliko tam tikros erdvės lietuvių kalbos laisvai tvarkybai. Ta erdve stengėsi pasinaudoti tautiškai subrendusios jėgos, išaugusios 1918–1940 m. nepriklausomoje Lietuvoje.

Pirmaisiais tarybiniais metais, uždarius visą „buržuazinę“ periodiką ir „reakcines“ organizacijas, liko gyvuoti *Gimtoji kalba* ir Lietuvių kalbos draugija. Žurnalui buvo nelengva: 1940 m. antrajame pusmetyje formaliai išėjo pagal planą penki numeriai, bet dviem sublokuotais sąsiuviniais – sąs. 6–8 (76–78) ir sąs. 9–10 (79–80). 1941 m. iki karo pradžios birželio 22 d., t. y. per pirmąjį pusmetį išleistas tik vienas sąsiuvinis 1–3 (81–83).

Ir žurnalas, ir draugija tais metais buvo persikėlę į Vilnių. Kad ir gerokai mažiau, *Gimtojoje kalboje* ir keliuose komunistų partijai priklausančiuose dienraščiuose pasirodė net vienas kitas straipsnis, raginantis rūpintis kalbos grynumu, taisyklingu rusiškų terminų vertimu į lietuvių kalbą.

Jau pačioje pradžioje, birželyje ir liepoje, spaudoje pasigirdo rašybos revoliucionierių balsų, kad atėjęs laikas nuversti Jono Jablonskio rašybos jungą. Antai žinomas veiklus pedagogas Antanas Busilas paskubėjo siūlyti naujajai valdžiai „įsakyti, kad reformuotoji rašyba, skirtoji kasdieniniam naudojimui, be būtino reikalo nebūtų apsunkinama balsių kiekybės (ypač ilgumo) žymėjimu, kad būtų panaikinti y ir i, ū ir u ir kt. paralelizmai ir kad garsų modifikacijos būtų [gal nebūtų? – A. P.] žymimos diakritiniais (= pridėtiniais) ženklais“².

Šį straipsnį *Gimtoji kalba*, redaguojama redakcinės komisijos (Petras Jonikas, Antanas Salys ir Pranas Skardžius), savo „Apžvalgoje“³ komentavo gana palankiai. Tą palankumą galėjo nulemti Prano Skardžiaus neužmiršta nuoskauda dėl Antano Smetonos likviduoto „brūkšniuotosios“ rašybos projekto 1934 m. Tai buvo signalas pradėti diskusiją rašybos klausimu. Netrukus pasirodė straipsnių ir dienraščiuose⁴.

Kad ir nelabai intensyvus, galutinai nenutrūko dėmesys nė kalbos kultūrai⁵. Tad iš pirmo žvilgsnio galėjo rodytis, kad primestoji santvarka (iš tikrųjų oku-

² A. Busilas. Rašybos reforma – aktualus reikalas. – *Lietuvos aidas*, 1940-07-05, Nr. 316 (5525), p. 3.

³ *Gimtoji kalba*, 1940, sąs. 6–8(76–78), p. 109–110.

⁴ Žr. Adelė Ubeikaitė. *Lietuvių kalbotyra. 1930–1943. Literatūros rodyklė*. Vilnius, 1990. Nr. 1839, 1893, 1894, 1926, 1934. 1937, 1942.

⁵ Žr. ten pat, Nr. 1374, 1414, 1453, 1475, 1492, 1502, 1609, 1617, 1635, 1667, 1693, 1708, 1749, 1754, 2158.

pacinis režimas) neketino slopinti ar visai užgniaužti pastangų puoselėti lietuvių kalbą. Nežinia, kaip viskas būtų ilgainiui nukrypę per tuos trejus su viršum metų, kai Lietuva buvo „išvaduota“ iš „proletariato diktatūros“ gniaužtų.

1944 m. gruodžio pabaigoje Lietuva iš naujo pateko į Maskvos glėbį. Šį kartą jos būklė smarkiai skyrėsi nuo 1940 m.: kraštas buvo netekęs daug gyventojų. Tremtys, evakuacijos, migracijos ir žūtys smarkiai praretino inteligentų gretas. Netekties mastą kiek ne kiek iliustruoja 1944 m. vasaros pabaigoje atkuriamo Vilniaus universiteto dėstytojų skaičiai: tada susirinko 24 profesoriai ir docentai (31 %), 34 jaunesniojo personalo nariai (22 %), 32 ūkio ir administracijos darbuotojai (31 %) ir apie 600 studentų (22 %)⁶. Ilgainiui šie procentai padidėjo, bet truko ne vieni metai, kol išaugo tolygi pagal pajėgumą seniesiems specialistams nauja pamaina.

Lietuvių kalbininkų gretos neteko ypač veiklių ir didžiai kvalifikuotų darbuotojų Antano Salio, Prano Skardžiaus, Petro Joniko, Leonardo Dambriūno, Petro Būtėno, Jono Martyno Laurinaičio. Į Vokietiją 1944 m. vasarą, kai pasidarė aišku, jog Lietuva vėl bus pavergta kerštingosios Maskvos, pasitraukė daug pajėgių lietuvių kalbos mokytojų, kurie iki tol sėkmingai dirbo gimnazijose.

Lietuvoje liko vienas lietuvių kalbos autoritetas Juozas Balčikonis. Jo vertę pripažino netrukus ir tarybinė valdžia: 1946 m. išrenkamas Mokslų akademijos nariu, o 1946 m. jam suteikiamas profesoriaus vardas. Paskirtas Lietuvių kalbos instituto direktoriumi, atsidėjo akademinio Lietuvių kalbos žodyno redagavimui ir darbui Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedroje: 1944–1950 m. buvo jos vedėjas. Neįmanoma vienu ar keliais sakiniais įvertinti J. Balčikonio tų metų nuopelnų lietuvių kalbai. Nebus apsirikta, kad 1944–1960 m. Vilniaus universitetą baigusiems lietuvių kalbos specialistams yra labiausiai įkvėpęs ir sustiprinęs atsidavimą savo specialybei. Tikriausiai neapsiriksimė sakydami, kad tais metais, kai vadovavo institutui ir Lietuvių kalbos katedrai, jis ieškojo ir rado gerų pagalbininkų, darbščių kalbininkų.

Vienas pirmųjų į Lietuvių kalbos katedrą buvo pakviestas 1944 m. Juozas Senkus (1907–1970), o 1945 m. – Jonas Kruopas (1908–1975). Kai 1951 m. ideologijos sargai privertė juos palikti katedrą, veikiausiai direktoriaus J. Balčikonio pastangomis jie prisiglaudė Lietuvių kalbos institute. 1949 m. katedros dėstytoju pradėjo dirbti Kazys Ulvydas (1910–1996). Ir jį į Lietuvių kalbos institutą pasikvietė J. Balčikonis. Šie trys kalbininkai buvo baigę aukštąjį mokslą dar iki 1940 m. ir jau turėjo dėstyimo aukštosiose mokyklose praktikos. Tačiau jis anksti atkreipė akis ir į pokarinius Universitetą baigusius ar bebaigiančius kalbininkus. Štai 1947 m. į katedrą priimama Julija Žukauskaitė (1906–2002), gavusi diplomą 1946 m. Dar studijuodamas Zigmas Zinkevičius pradėjo

⁶ *Vilniaus universiteto istorija. 1940–1979*. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 46.

dirbti katedroje laborantu – aiškus užangažavimas, kad bus paliktas katedroje. 1950 m. iš karto tapo dėstytoju. 1948 m. baigęs universitetą Jonas Palionis iš pradžių priimamas į trejų metų aspirantūrą, kuri sudarė jam sąlygas įgyti mokslų kandidato (dabar mokslų daktaro) laipsnį. Reikia manyti, kad J. Balčikonis būrė gabų ir darbštų jaunimą ir Lietuvių kalbos institute.

Komplektuoti abiem įstaigoms kadrus visą laiką buvo labai keblu. Tą pirmąjį dešimtmetį po karo ypač slėgė žiauraus režimo tvenkiama atmosfera⁷. Lietuvių kalbos specialistus, be kita, dar varžė Tarybų Sąjungoje viešpatavęs politizuotas Nikolajaus Maro (Nikolaj Jakovlevič Marr, 1864–1934) „naujasis mokymas“, kategoriškai neigęs kaip buržuazinį mokslą istorinę lyginamąją kalbotyrą. Po 1944 m. nebuvo atgaivinta hitlerinės okupacijos metais nutrūkusi Lietuvių kalbos draugija ir *Gimtoji kalba*. Neabejotinai dėl Lietuvos komunistų partijos ir jos inspiruojamos valdžios priešiško.

Vis dėlto būtume neteisūs, jei sakytume, jog lietuvių kalbos kultūra iki 1968 m. būtų aklinai užgniaužta. Šiokio tokio rūpinimosi pasireiškėdavo ir iki N. Maro pseudoteorių atmetimo 1950 m. birželyje, ir tuo labiau vėliau. Tuo nesunku įsitikinti pažvelgus į to laiko bibliografiją – *Lietuvių kalbotyra*⁸. Leidinio dviejuose skyriuose – „Rašyba. Transkripcija“ (p. 132–137) ir „Kalbos kultūra“ (p. 138–142) – įtraukti 1944–1960 m. paskelbti rašiniai lietuvių kalbos norminimo temomis. Iš tikrųjų jų esama daugiau: kalbos kultūros problemos liečiamos ir viename kitame kitų skyrių straipsnyje. Vis dėlto jų palyginti visai nedaug. Apie kalbą straipsnių yra publikavę ne tik profesiniai laikraščiai *Literatūra ir menas* ar *Tarybinis mokytojas*, bet ir partijos organas *Tiesa*. Net jo atsakomasis redaktorius, atsiminęs, jog kadaise yra rašęs *Gimtojoje kalboje*, 1957 m. šiame laikraštyje išspausdino savo rašinį „Kai kurių kalbėtojų besiklausant“, pasirašytą slapyvardžiu A. Žėraitis.

Šios publikacijos rodo, kad poreikis rūpintis kalbos kultūra, išugdymas iki 1940 m., buvo toks įsakmus, jog net partinė spauda turėjo jį tenkinti vienu kitu straipsniu. Tą poreikį palaikė ir daugiau veiksnių. Pavyzdžiui, 1948 m. 20 000 egz. tiražu išleistas *Lietuvių kalbos rašybos žodynas* darė kalbos kultūrą aktualesnę. To meto lietuvių kalbai stabilizuoti ypač reikšmingi buvo dviem tomis 1957 m. ir 1959 m. išleisti Jono Jablonskio *Rinkiniai raštai*⁹ ir kiekviename tome jų sudarytojo Jono Palionio įžanginiai straipsniai (I tome

⁷ Toji šiurpulinga atmosfera labai išsamiai atskleista knygoje: Zigmas Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija*. 6. *Lietuvių kalba naujaisiais laikais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 44–76.

⁸ *Lietuvių kalbotyra. 1944–1960*. Vilnius: Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1963.

⁹ Jonas Jablonskis. *Rinkiniai raštai* 1–2. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957–1959.

„J. Jablonskis ir jo lietuvių kalbos vadovėliai“, II tome „J. Jablonskio kalbiniai taisymai“). Šis leidinys, išėjęs masiniu tiražu (kiekvienas tomas po 10 000 egz.), neabejotinai darė didelį poveikį tolesniam lietuvių bendrinės kalbos norminimui: davė atsakymų į visokius klausimus ir akino plačiąją visuomenę branginti savo gimtąją kalbą. Reikalą ja rūpintis ypač populiarino Kazio Ulvydo (ko gero, ne be J. Jablonskio *Rinktinių raštų* skatinimo) pradėtos reguliariai vesti radijo laidos *Mūsų kalba*, trukusios iki 1984 m.

Neatmestina, kad Lietuvos kalbininkus ir kitus gimtosios kalbos brangintojus skatino aktyviau plėtoti kalbos kultūros veiklą lietuvių emigrantų, atsidūrusių Vokietijoje ir JAV, pavyzdys. Pavyzdžiui, Vakarų Vokietijoje Pr. Skardžius, St. Barzdukas, J. M. Laurinaitis, Izabelė Matusevičiūtė ir rašytojas Juozas Balčiūnas, žinomas slapyvardžiu Juozas Švaistas, jau 1946-11-06 Rebendorfo stovykloje (Vakarų Vokietija) paskelbė, kad reikią atgaivinti prieškarinę Lietuvių kalbos draugiją. 1947-02-08 įvyko pirmasis jos suvažiavimas, kuriame dalyvavo 3 nariai iš 17 pareiškusių norą būti draugijos nariais. Daugumai narių išvykus į JAV, draugijos veikla Vakarų Vokietijoje 1949 m. nutrūko. 1950 m. rugsėjo 16 d. Čikagoje įvyko steigiamasis draugijos skyriaus susirinkimas, kuriame dalyvavo 19 kviestųjų narių. Išrinktajai valdybai iki 1956 m. vadovavo P. Jonikas, paskui jį pakeitė tvarečėnas Aleksandras Dundulis. Po kelerių metų skyriaus narių skaičius išaugo iki 102.

Čikagiškių skyriaus veikloje išsiskiria du dalykai: 1952–1955 m. Čikagos lietuvių radijo programose transliuotos lietuvių kalbos valandėlės ir 1958 m. atgaivintas *Gimtosios kalbos* leidimas. Sėkminga čikagiškių lietuvių iniciatyva tikriausiai vargais negalais pasiekė ir Lietuvoje suinteresuotus lietuvių kalbos kultūra žmones. O tai negalėjo neskatinti jų ryžto, įveikus visokius suvaržymus ir įtarinėjimus nacionalizmu, diegti visuomenei sąmoningą požiūrį į savo gimtąją kalbą.

Kalbos kultūrai plėtotis Lietuvoje po Stalino mirties sąlygos kiek palengvėjo, nes sušvelnėjo politinis ir ideologinis režimas. Iš mūsų istorikų, rodos, niekas nėra atkreipęs dėmesio į pretendavusio pirmuoju sekretoriumi tapti Lavrentijaus Berijos iniciatyvą respublikose stiprinti nacionalinius kadrus. Praėjus 9 mėnesiams po Stalino mirties, Berija buvo sušaudytas, bet ši jo iniciatyva nebuvo atšaukta: daug į Lietuvą atsiųstų Maskvos kadru paliko mūsų šalį. Jų vietą užėmę vietiniai veikėjai vis dėlto į lietuvių kalbą žiūrėjo kur kas palankiau negu atvykėliai iš Archangelsko, Novosibirsko ar pačios Maskvos. Turėkime galvoje, kad visose respublikose nacionalinės kultūros elementai būdavo traktuojami gana skirtingai. Kas vienai respublikai buvo gana paprasta ir įprasta, kitoje respublikoje buvo draudžiama. Net trijose Pabaltijo respublikose, kur nacionalinės kalbos turėjo palyginti didžiausią erdvę, būta skirtumų. Pavyzdžiui, Estijoje nenutrūkstamai veikė ir Estų kalbos draugija, ir buvo leidžiamas

jos žurnalas. Tuo tarpu lietuviams atgaivinti Lietuvių kalbos draugiją ir oficialų jos organą *Gimtąją kalbą* visokiais būdais vengta. Turėjo praeiti septyneri ar aštuoneri metai po 1968 m., kol lietuvių kalbos entuziastams pavyko išleisti žurnalą kitu vardu.

Aldono Pupkio knygoje *Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988 m.* pateikta kiek faktų, nušviečiančių lietuvių kalbos būklę iki šio sąjūdžio pradžios. Tačiau pagrindinis dėmesys joje skiriamas, kaip sakytą, kolektyvinei lietuvių kalbos apsaugai. Čia, šios knygos apžvalgoje ir pristatyme skaitytojams, plačiau panagrinėta toji būklė iki 1968 m. tam, kad akivaizdžiai išryškėtų, kokiomis sunkiomis sąlygomis pavyko sąjūdžio vadovams jį plėtoti. Tad šią rašinio dalį prašom traktuoti ne kaip knygos kritiką, bet kaip tam tikrą jos papildymą. Apskritai tokioms studijoms, kokia yra A. Pupkio knyga, nedera reikšti pretenzijų, kad joje pasigendi šio bei to. Tenkinkimės ir džiaukimės tuo, ką įstengė pateikti skaitytojui knygos autorius.

Aptariamoje knygoje atskleista, kaip, negavus valdžių pritarimo kurti Lietuvių kalbos draugiją, Vilniaus universiteto ir Lietuvių kalbos instituto aktyvieji kalbininkai, pritariami Mokslų akademijos prezidento Juozo Matulio, rašytojų Antano Venclovos ir Kosto Korsako, ėmėsi iniciatyvos apeiti draudimą. Kilo idėja sudaryti prie Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos, kurios centro tarybos pirmininku buvo Vytautas Jakelaitis, lietuvių kalbos sekciją. Šią idėją įgyvendinti veiksmingai prisidėjo Vilniaus universiteto rektorius Jonas Kubilius. 1967 m. gruodžio 11 d. Vilniaus universiteto Aktų salėje (Čiurlionio g. 21) vyko šios draugijos Vilniaus miesto skyriaus steigiamasis Lietuvių kalbos sekcijos susirinkimas. Kokio tai būta aktualaus renginio, galima spręsti iš to, jog jame dalyvavę apie 400 žmonių. Knygoje išvardijama per 30 žymių miesto inteligentų (žr. p. 24). Prie jų derėtų pridėti 13 išrinktų sekcijos tarybos narių. Kaip tam tikrą mėginimą „legalizuoti“ įsteigtąją sekciją partijos akyse, reikėtų laikyti tai, kad į tarybą buvo išrinktas ir *Komunisto* žurnalo redakcijos skyriaus vedėjas Klemensas Bagaruskas.

Tą pačią dieną po susirinkimo įvyko tarybos posėdis, kuriame buvo sudaryta jos vadovybė – pirmininkas Jonas Balkevičius, pavaduotojas Vytautas Ambrazas ir sekretorė Lilija Kudirkienė. Po to taryba sudarė dar 8 komisijas, kurioms teko uždavinys organizuoti sekcijos darbą konkrečiose srityse. Pavyzdžiui, viešąja kalba turėjo rūpintis Reklamos ir informacijos komisija, spaudos kalba – Spaudos komisija. Speciali komisija tvarkė konsultacijų punktą. Ypač reikšminga sekcijos veiklai priemonė buvo tada priimtu nutarimu prasidėję reguliarūs lituanistiniai pirmadieniai. Apie juos plačiai rašoma knygoje (p. 39–42). Jie vykdavo 7–9 kartus per metus Vilniaus universiteto Kolonų salėje (dabar Mažoji aula). Knygos autorius juos taip įvertino: „Tai iš tikrųjų unikalus reiškinys lietuvių kalbos praktikos ir apskritai kultūros istorijoje, nenutraukęs

veiklos du dešimtmečius ir baigęs darbą tik prieš didžiąsias tautos istorijos pervertas“ (p. 40).

Sekcijos nuveikti darbai apžvelgiami nemažame antrame skyriuje „Vilniaus m. Lietuvių kalbos sekcijos veikla“ (p. 36–108). Per jos gyvavimo laiką pasikeitė aštuonios tarybos. Jų kiekviena kadencija trukdavo dvejus metus. J. Balkevičiaus vadovautą tarybą 1969–12–15 pakeitė Zigmo Zinkevičiaus pirmininkaujama antroji taryba. Trečiajai tarybai vadovavo Juozas Pikčilingis, ketvirtosios tarybos pirmininku 1974–12–02 tapo Jonas Palionis, penktosios tarybos pirmininku nuo 1976–11–01 – Vytautas Būda, ją 1976–10–09 pakeitė Bronio Savukyno vadovaujama taryba. 1980–12–03 tarybai antru kartu ėmė vadovauti Juozas Pikčilingis. Paskutinė taryba išrinkta 1984–12–13, jai pirmininkavo Regina Venckutė.

Sekcijos vadovybės keitėsi. Jų pirmininkais dirbo gana skirtingų pažiūrų ir charakterių žmonės. Tad dabar labai keistai skamba kurių ne kurių mūsų „liberaliosios“ kalbotyros atstovų postringavimai apie tada viešpatavusį diktatorišką, bolševikinį režimą lietuvių kalbos kultūroje. Kalbos kultūros sąjūdžio būta tokio masinio, tokio gaivalingo, kokio jokia partijos ar valdžios klastingi ketinimai nebūtų įstengę sukelti. Nors sekcija nebuvo savarankiška organizacija, bet Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos vadovybė leido jai dirbti, Vilniuje jos visai nevaržė. A. Pupkis sekcijos būklę įvertino labai palankiai: „Draugijos vadovų garbei reikia pasakyti, kad per visus du bendravimo dešimtmečius nebuvo kokių ryškesnių mėginimų stabdyti ar reguliuoti sekcijos veiklą, primesti kokias sekcijai nepriimtinas darbo formas, kištis į jos vidinius reikalus. Tiesa, teko paklusti bendrosioms ideologinėms draugijos nuostatoms, patirti tam tikrą spaudimą iš draugijos veiklą prižiūrinčių įstaigų, bet kokių didesnių suvaržymų ar nepritarimų iš draugijos pusės nėra buvę. Sėkminga sekcijos veikla nemaža dalimi priklausė nuo geranoriško draugijos vadovybės požiūrio ir realios pagalbos įvairiems sekcijos barams“ (p. 39).

O tie sekcijos barai iš tikrųjų buvo ir įvairūs, ir platūs, ir reikšmingi. Neperdedant galima sakyti, kad pagal savo užmojus, apimtį ir masiškumą jiems neprilygo iki 1940 m. nepriklausomoje Lietuvoje puoselėtos Lietuvių kalbos draugijos veikla. Palyginti su tų dviejų dešimtmečių lietuvių kalbos sekcijos nuveiktu darbu, labai labai kukliai atrodo ir dabartinės Lietuvių kalbos draugijos įnašas į mūsų dienų kalbos kultūrą.

Skirtingai nuo mūsų dienų, tada nebuvo girdėti „išmintingų“ balsų, keliančių šiokių ar tokių abejonių dėl rūpinimosi lietuvių bendrinės kalbos kultūra prasmingumo. A. Pupkis, apskritai santūrus tiems, kurie reiškia priešingą jam pažiūrą, kartą vis dėlto neiškentė ir bent išnašoje atkreipė skaitytojų akis į dabartinę lietuvių tradicinę kalbos tvarkybą neigiančius pareiškimus: „Tą viešosios kalbos lietuvinimą ir ugdymą dabartinės neoliberalistinės krypties

sociolingvistai ir istorikai laiko „tiesioginiu kišimusi į kasdienybę, bet kurio visuomenės nario persekiojimu, tiesioginiu žmogaus teisių pažeidimu, komunistinio muštro išraiška ir kitomis blogybėmis, šitaip bandydami apskritai suniekinti visą anuometinę kalbos sekcijos narių veiklą (žr. Raila, Subačius 2012)“ (p. 51). Taip apibendrintai išdėstytos E. Railos ir P. Subačiaus straipsnio „Visažinantis ir visataisantis taisytojas“ (*Naujasis židinys-Aidai*, 2012, Nr. 3, p. 153–163) idėjos, būdingos visam kalbos antilietuvinimo frontui. Tos idėjos veda prie vieno šmaikštaus anekdotiško atsakymo į klausimą, kuo skiriasi genialumas nuo kvailumo. Genialumas vis dėlto turįs ribas, o štai kvailumas – beribis. Nors analogija nėra įrodymas, bet čia ji būtų pravarti. Kalbos norminimas grentinas su eismo taisyklių nustatymu. Skirtumas čia tas, kad kalba nepaprastai sudėtingas reiškinys palyginti su eismu. Todėl kalbą kur kas sunkiau ir problemiščiau reguliuoti, bet jos reguliavimas, kaip ir eismo, neišvengiamas, jeigu norime, kad ji efektyviai atliktų savo paskirtį.

Per tuos du dešimtmečius nepaprastai išplėtotas lietuvių kalbos kultūros sąjūdis apžvelgiamas septyniuose dideliuose knygos skyriuose. Juos papildo „tarybinės“ padalos: „Įvadas“ (p. 9–12), „Apibendrinamosios pastabos“ (p. 450–455), „Priedai“ (p. 456–457), „Šaltiniai“ (p. 458), „Literatūra“ (p. 459–474), angliška reziumė „Lithuanian Language Movement in 1968–1988“ (p. 475–481) ir „Asmenų rodyklė“ (p. 482–494).

Minėtų septynių didžiųjų skyrių turinį išdėstyti apžvalginiame straipsnyje tiesiog neįmanoma – taip jie prisodrinti visokių visokiausių duomenų. Tad ką daryti?

Kadangi pastaruoju metu atsirado kalbos ideologų, kurie stengiasi tada kilusį kalbos kultūros sąjūdį vaizduoti buvus primetamą tautai „iš viršaus“ ar „iš šalies“, tai pateikime faktų, kurie paneigia šią versiją ir atskleidžia jį kaip platų, masinį reiškinį. Antai antrajame skyriuje „Vilniaus m. lietuvių kalbos sekcijos veikla“ yra poskyris „Darbas spaudoje“ (p. 83–100), kuriame A. Pupkis apžvelgia sekcijos narių pastangas supažindinti visuomenę su jos veikla per įvairias informacijos priemones – spaudą, radiją bei televiziją. Tuo atžvilgiu ypač paslaugios buvo *Vakarinės naujienos*. Knygoje nurodoma, kad šiame laikraštyje iki 1988 m. buvę paskelbta beveik pusantro šimto kalbos praktikos straipsnių, o pridėjus visokias informacijas apie susirinkimus, sekcijos sąsiuvinį bei iš jų išaugusios *Mūsų kalbos* apžvalgą, tų rašinių iš viso būtų per 500.

Šiame poskyryje apibūdinti net 35 laikraščiai ir žurnalai, kurie, kad ir nevienodai gausiai, yra dėję medžiagos apie lietuvių kalbą. Tarp jų pirmiausia minimi valdžios oficiozas *Tiesa* ir komjaunimo organas *Komjaunimo tiesa*. Šie laikraščiai nebuvo nuoseklūs ir stropūs kalbos saugojimo šalininkai. Vis dėlto ir retkarčiais spausdinti lietuvių kalbos temas nagrinėjantys straipsniai teikė tam tikros drąsos kitiems laikraščiams ir žurnalams daugiau ar mažiau aktyviai

jungtis į kalbos sąjūdį, ir kurie ne kurie periodiniai leidiniai gerokai nutoldavo nuo *Tiesos* santūrumo. Antai mėnesinis žurnalas *Mokslas ir gyvenimas* per tuos dešimtmečius, A. Pupkio apskaičiavimu, išspausdino kelis šimtus rašinių, skirtų lietuvių kalbai. Iš jų „koks penktadalis buvo tiesiogiai susijęs su kalbos kultūra“ (p. 91). Porą šimtų kalbinių straipsnių per tą laiką paskelbė mėnesinis žurnalas *Tarybinė moteris*. Knygos autorius pabrėžė, kad jo kalbos skyrelis „buvęs ar ne solidžiausias visoje to meto periodinėje spaudoje“ (p. 93). Tam skyreliui kelerius metus vadovavo Antanė Kučinskaitė, o nuo 1975 m. – Aldona Paulauskienė. Apie jų tvarkomą skyrelį A. Pupkis taip pagiriamai atsiliepė šioje knygoje: „Nuo kitų laikraščių ir žurnalų skyrelių šis skyrėsi tuo, kad buvo gerai suplanuotas, jo rašinių tonas buvo ne tiek peikiamas, kiek prašomas, apeliuojantis į žmogaus jausmus“ (p. 82).

Palikę skaitytojams patiems tęsti pažintį su šiuo labai informatyviu poskyriu, trumpai referuojame poskyrį „Apie sekcijos žmones“ (p. 101–107). Tų žmonių būta labai daug ir labai įvairių. Čia tie sekcijos aktyvistai surašyti trimis grupėmis. Pirmąją grupę sudaro, sakytume, priešakinis sąjūdžio etalonas – aktyviausieji, vadovaujantieji, ypač pasižymėję kalbos kultūros dalyviai, daugiausia tie, kurie turi mokslinius laipsnius, kalbos specialistai. Kadangi jų biografijos prieinamos enciklopedijose ir žinynuose, čia nurodomos tik jų pavardės ir vardai. Antrajame sraute surašyti pavardėmis (abėcėlės tvarka) tie, kurie taip pat beveik visi figūruoja informaciniuose leidiniuose, bet, skirtingai nuo pirmųjų, yra dalyvavę kalbos kultūroje kukliau. Trečioji grupė didžiausia, joje suminėti aktyvistai. Prie jų reikia pridėti dar 21 asmenį, kurie, motyvuojant tuo, jog apie juos „turima mažiau enciklopedinių žinių“ (p. 102), pamaloninti striukomis biografinėmis nuorodomis. Tarp šių yra daugiausia filologų, bet čia pateko ir fizikas akademikas Adolfas Jucys, biologas, poetas ir kalbininkas Jonas Jurevičius, Vilniaus inžinerinio statybos instituto dėstytojas Valdemaras Michalauškas, matematikas Petras Rumšas, geologas Eduardas Vodzinskas, Vilniaus inžinerinio statybos instituto Radiotechnikos katedros vedėjas Jonas Stanaitis. Čia trumpai pristatomas Albinas Kilikevičius, kuris *Mažonoje lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje* apibūdintas kaip „revoliucinio judėjimo dalyvis“, 1927 m. net buvęs Lietuvos teismo nuteistas mirties bausme, bet, padavęs Prezidentui malonės prašymus, 1932 m. buvęs paleistas iš kalėjimo¹⁰. Ši aplinkybė tikriausiai užkirto jam galimybę pritaipyti prie tarybų valdžios.

Ten, kur į bendrą veiklą susiburia daug žmonių, neišvengiamai reiškiasi ir daug skirtingų pažiūrų. Apie kalbos sąjūdžio dalyvių skirtybes kiek užsimeinama ir knygoje. Būta „tradicininkų, arba konservatorių“, būta ir „novatorių, arba naujybininkų“, būta ir tokių, kurie stengėsi laikytis „vidurinės linijos“.

¹⁰ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. 2. K–P. – Vilnius: Mintis, 1968, p. 137.

A. Pupkis pabrėžia: „Visi turėjo savo pažiūras, kai kas laikėsi gana kategoriškos savo nuomonės, bet nė vieno elgesys nevedė į skandalus ar priešiškas diskusijas (apskritai tai buvo ne skandalų laikai)“ (p. 446). Todėl visai pagrįstas autoriaus teiginys, kad „Visus vienijo pirmiausia atsakomybė už gimtosios kalbos likimą (p. 448) ir kad Pats svarbiausias rezultatas buvo tas, kad pavyko išsaugoti kalbos struktūros stuburą, svarbiausias jos dalis ir atramas“ (p. 449). Taigi teisingai suvokta lietuvių kalbai besiformuojant pavojinga būklė Vilniuje prasidėjusiam kalbos kultūros sąjūdžiui leido pasidaryti labai patraukliu pavyzdžiu kitų Lietuvos miestų ir rajonų gimtosios kalbos likimu susirūpinusiems šviesuoliams. Kūrėsi analogiškos kalbos sekcijos Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose ir Marijampolėje. A. Pupkis gana plačiai aprašo trečiame skyriuje „Respublikinė kalbos komisija ir jos darbai“ (p. 109–217) šį vyksmą ir reikalą jį koordinuoti. Tuo tikslu 1970 sausio 30 d. Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos prezidiumas patvirtino koordinacinę komisiją, kuri vėliau imta vadinti Respublikine kalbos komisija. Jos pirmininku tapo Jonas Balkevičius. Ši komisija daug laiko ir jėgų skyrė kalbos faktų rinkimui. Per tuos dvidešimt metų rajonų ir miestų kraštotyrininkai užrašė kone milijoną kortelių su kalbos pavyzdžiais. 1976–1986 m. komisijos pastangomis buvusios suorganizuotos 11 ekspedicijų vienuolikoje rajonų.

Šio skyriaus poskyryje „Leidybos darbai“ (p. 127–193) atskleidžiama, kokiomis pastangomis komisijai pavyko nugalėti Maskvos institucijų teisę neduoti leidimo periodiniam leidiniui ir įstengti sukurti savo spaudos organą, gavusį *Mūsų kalbos* pavadinimą. Šio leidinio istorija, paneigianti prasimanymą, kad kalbos kultūros sąjūdis buvęs valdomas partijos, verta papasakoti plačiau. Viskas prasidėję nuo to, kad 1968 m. gegužės 7 d. Vilniaus miesto lietuvių kalbos sekcijos susirinkime kilusi idėja išleisti lapelį su pranešėjos Nijolės Sližienės referato apie kanceliarinę kalbą teiginiais. Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto pastangomis toks lapelis buvęs išspausdintas. Sekcija po vieną kitą jo egzempliorių išsiuntinėjusi įvairioms įstaigoms ir organizacijoms. O šios savo ruožtu jį padauginusios pagal savo poreikius. Tais pačiais metais po kito posėdžio vėl kilęs klausimas, ką daryti. Sekcijos pirmininkas J. Balkevičius kreipėsi į universiteto rektorių Joną Kubilių, ar universitetas galėtų tokius lapelius savo rotaprintu padauginti kaip medžiagą studentams. Rektorius tam pritaręs. Išleidus antrąjį ir trečiąjį lapelį, kilo rūpestis dėl popieriaus. Ministrų Tarybos Spaudos komiteto pirmininkas Feliksas Bieliauskas paskyręs kelias tonas popieriaus universitetui, kad galėtų tiražuoti būsimus lapelius. 1971 m. pasirodęs pirmasis lapelis, pavadintas *Mūsų kalbos* vardu. Iš tikrųjų būta jau ne lapelio, bet leidinio, turinčio žurnalo bruožų. Jo atsakomuoju redaktoriumi pažymėtas A. Pupkis. Joje išspausdinti keturi straipsniai, yra skyreliai „Mūsų kalendorius“, „Mums rašo“ ir „Kronika“. Nurodytas tiražas – 2000 egz., ir kaina – 11 kap. Nuo „normalių“ žurnalų jis skyrėsi tuo, kad spausdintas rotaprintu ir išėjo nelegaliai, ne

kaip žurnalas. Todėl visą laiką grėsė pavojus (laimė, neatsirado skundikų), kad Lietuvoje veikiantis glavlito (rusiška junginio *Glavnoje upravlenie po delam literatury i izdatelstv* „Vyriausioji literatūros ir leidyklų reikalų valdyba“ santrumpa) skyrius galiausiai šį tęsiamą leidinį pripažins esant žurnalą ir atitinkamai nubaš savivaliaujančius jo leidėjus. Kai tas pavojus pasidarė visiškai realus, *Mūsų kalbą* gelbėjo partijos centro komiteto kultūros skyriaus vedėjo pavaduotojas Jonas Bielinis, universitetas ir Aukštojo ir specialiojo mokslo ministerija. Pagaliau 1979 m. spalio 11 d. Valstybinis leidybos, poligrafijos ir knygų prekybos komitetas leido *Mūsų kalbą* tituluoti „Mokslo“ leidyklos užsakomuoju leidiniu. Kalbos žurnalo problemos galiausiai išsprendė 1990 m., kai atgavusioje nepriklausomybę Lietuvoje ėmė eiti *Gimtoji kalba*.

Šio leidinio istorijai visai tinka Janinos Degutytės vieno eilėraščio eilutės: „Bando vienas viesulas nublokšti, / Tarsi broliai paremia kiti“. Tad žmonės, kurie nepatyrė savo kailiu anų laikų gyvenimo, vertindami tų dvidešimt metų kalbos sąjūdį, turėtų neišleisti iš akių prielaidos, kad padėties būta kur kas sudėtingesnės, negu ją vaizduoja jie savo rašiniuose.

Dviejuose šio skyriaus poskyriuose susipažįstame su leidinio *Kalbos praktikos patarimai* sudarymu (du leidimai – 1976 ir 1985 m.) ir 6 knygelių serijos, pradėtos knyga *Vardai ir žodžiai* (1971) ir pasibaigusios knygele *Ženklas ir prasmė* (1986), leidimu. Pirmojo leidinio sudarytojas A. Pupkis, o vyr. redaktorius Z. Zinkevičius. Šešias serijos knygeles sudarė Bronys Savukynas. Šie leidiniai buvo labai populiarūs. Pirmąjį leidinį A. Pupkis labai pagrįstai įvertino tokiu sakiniu: „Didžiausias sovietinių laikų kalbos praktikos darbas išlaikė visus laiko išbandymus ir net dabar suskaitytas iki skiautelių dar vis vartojamas leidyklose ir redakcijose (ypač dėl semantikos ir žodžių darybos)“ (p. 186).

Be minėtos B. Savukyno sudarytos serijos, kuri prasidėjo knyguote *Vardai ir žodžiai* (1971) ir baigėsi knygele *Ženkla ir prasmė* (1986), knygoje apžvelgiami keturi ne tokie populiarūs sekcijos leidiniai: *Baltų kalbos ir jų tyrinėjimo metodai* (sudarytoja Bronė Balčienė, 1978), *Respublikos kalbininkų memorialinės vietos* (1985) ir du metodinio pobūdžio rinkinukai: *Kaip rinkti liaudies kalbos duomenis* (1975) ir *Kalbos faktų rinkimo programa* (1983).

Paskutinis poskyris „Kalbos dalykų sklaida per televiziją ir radiją“ (p. 194–215). Chronologiškai pirmiausia prasidėjo radijo kalbos valandėlės 1957 m., kai dar visai negalvota apie minimą kalbos kultūros sąjūdį. Kazys Ulvydas tais metais pradėjo rengti valandėlę pavadinimu *Taisyklingai kalbėjime ir rašykime*. Tik 1984 m. jas perėmė Respublikinė kalbos komisija, kada ideologiniais sumetimais nuo jų rengimo buvo atstatytas ilgametis vadovas K. Ulvydas. Tai nebuvo atvirai paskelbta, bet vienoje valandėlėje jo tvirtai pareikšta, kad gimtosios kalbos gerai išmokstama vienakalbėje aplinkoje, o ankstyvas svietimos kalbos mokymas kenkia jai. Toks teiginys aiškiai prieštaravo 1975 m. ir 1979 m. Taškente

vykusių pasitarimų skelbtoms nuostatoms stiprinti rusų kalbos diegimą kitoms tautoms pradėdant jos mokytį jau darželiuose.

Atleidus K. Ulvydą, radijo laidos valandėlės buvusios atgaivintos 1984 m. birželio 2 d., gavusios *Mūsų kalbos* vardą. Atmetus trijų kalbininkų kandidatus, vedėju paskiriamas televizijos kalbos laidų vedėjas A. Pupkis. Naujųjų valandėlių pobūdis gerokai pasikeitė: pajavairėjo tematika, į jas imta kviesti kitų kalbininkų. Buvo skiriama vietos klausytojų atsiliepimams. Per šešerius metus (iki 1990 m.) radijo valandėlių būta beveik 300, o iš jų daugiau kaip trečdalis pagal klausytojų pasiūlytas temas. Klausytojai buvo reiklūs viešajai kalbai. Tą reiklumą A. Pupkis apibendrino tokia pastraipėle: „Iš bendravimo su skaitytojais [= klausytojais? – A. P.] ryškėjo reikalavimas sudrausti kalbos darkytojus, siunčiamuose laiškuose būdavo pridėdama daug iškarpu iš laikraščių su kalbos klaidomis ir biurokratinės kalbos pavyzdžiais“ (p. 214).

Tą tautos masių rūpestį savo kalbos apsauga taip pat rodo knygos padala „Televizijos kalbos laidos“ (p. 194–204). Pirmoji televizijos laida įvyko 1977 m. kovo 11 d. Ją surengti paskatino artėjantis Vilniaus universiteto įkūrimo 400 metų jubiliejus. Reguliarios kas dvi savaitės rengiamos kalbos laidos prasidėjo nuo tų metų rugsėjo 24 d. Nuo 1978 m. jos kurį laiką transliuotos kas pirmadienį, o nuo rugsėjo imtos rodyti sekmadieniais. Knygoje gana išsamiai nušviesti ir visuomenės atgarsiai. Apibendrinimui čia nurodysime tik du ryškiausius faktus. 1977–1989 m. iš viso parodyta 480 televizijos *Mūsų kalba* laidų, o per visą tą laiką gauta bene 5000 žiūrovų laiškų. Daugumas autorių pritarė laidoms, kalbos sekcijų veiklai, o kurie ne kurie net siūlė griežtinti reikalavimus viešajai kalbai. Taigi tais metais rūpinimasis gimtosios kalbos kultūra buvo apėmęs ne būrelį kalbininkų, kuriuos dabar mūsų „modernistai“ visai niekina, bet įvairius visuomenės sluoksnius.

Tai patvirtina ir ketvirtas knygos skyrius „Miestų ir rajonų kalbos sekcijų veikla“ (p. 218–323). Jame apžvelgiama ir įvertinama 50 Lietuvos miestų ir rajonų kalbos sekcijų dalyvavimas lietuvių kalbos kultūros sąjūdyje. Kalbant apie kiekvieną vietovę, neužmiršta paminėti aktyviųjų šitų sekcijų dalyvių. Taip pat nušviečiama vilniečių pagalba kitų miestų ir rajonų kalbos sekcijoms. Apžvalginiame rašinyje neįstengiamo išsamiau išdėstyti šio skyriaus duomenų. Tikimės, kad skaitytojai, ypač suinteresuoti savo gyvenamosios vietovės kalbos sąjūdžiu, patys paskaitys A. Pupkio knygą.

Dviejuose knygos skyriuose – penktajame „Lietuvių kalbos norminimo klausimai“ (p. 324–394) ir šeštajame „Lietuvių kalbos stilistikos klausimai“ (p. 395–423) – A. Pupkis išsamiai apibūdino ir įžvalgiai įvertino teorinius kalbos sąjūdžio pagrindus. Šie skyriai labai aiškiai rodo, kaip knygos autorius yra gerai susipažinęs su to meto lietuvių kalbos literatūra.

Kai paskaitai knygos paskutinį (septintąjį) skyrių „Kalbos sąjūdžio ideologijos bruožai“ (p. 424–448), specialiai neįsigilinęs į sąvokos *ideologija* esmę, pagalvoji, kad šiame skyriuje bus išnagrinėta idėjų sistema, kuria vadovavosi sąjūdžio dalyviai. Taip pat tikiesi išsiplėtojusio kalbos sąjūdžio idėjinio santykio su viešpataujančia ir brukama šalyje partijos ideologija nušvietimo. Iš tikrųjų ideologijai priklausančių specifinių dalykų čia randi nedaug. Paprastai tai dalykai, iliustruojantys komunistų partijos taktiką nacionaliniu klausimu ir labai konkrečių kalbos problemų skirtingas traktavimas, nepriklausantis nuo ideologijos skirtumų. Juk tos pačios ideologijos kalbininkai nesutarė dėl terminų *literatūrinė kalba* ir *bendrinė kalba*. Beje, pirmasis variantas tik su labai didelėmis išlygomis gali būti laikomas „sovietinės kilmės“ (p. 436). Po 1950 m. jis diegtas lietuvių kalboje taikantis prie sovietinės terminologijos, kuri jį buvo perėmusi iš carinės Rusijos praktikos. O šioje jis imtas vartoti nusižiūrėjus į prancūzus (*langue littéraire*). Apskritai jį galėtume vadinti tarptautiniu, nes vartojamas daugelyje kalbų (gal taip pat prancūzų pavyzdžiu?): anglų – *literary language*, vokiečių – *Literaturschprache*, latvių – *literārā valoda*, estų – *kirjakeel* (*kirjandus* ‘literatūra’, *keel* ‘kalba’), lenkų – *literacki język*. Tad galima prielaida, kad ši aplinkybė taip pat yra paskatinusi po 1950 m. lietuvių kalbai teikti analogišką terminą.

Ideologijos neatskleidžia nė skyriuje apibūdinti kalbos sekcijų narių santykiai su Valstybine lietuvių kalbos komisija (p.443–449). Tad skyrius, iš esmės imant, nerealizuoja antraštėje suformuluoto tikslo.

Apibūdindami vieną kitą skyrių esame užsiminę apie komunistų partijos ir jos diriguojamos valdžios narių nevienodą pažiūrą į kilusį lietuvių kalbos sąjūdį ir atskirus jo reiškinius. Nors A. Pupkio studija *Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988 m.* duoda medžiagos tam santykiui įvertinti, bet apskritai jis tebelaukia išsamaus nagrinėjimo, kokio negalima reikalauti iš knygos autoriaus. Šia proga norisi pasakyti čia vieną kitą mintį dėl šitos problemos.

Tarybų Sąjungoje toks kalbos puoselėjimo pakilimas buvo visiškai neįprastas dalykas, ir partija turėjo jį įvertinti ideologiškai. Tačiau oficialaus vertinimo nebuvo: visa buvo palikta atskirų darbuotojų ir institucijų nuožiūrai. Iš čia kilo jų požiūrių ir elgsenos ryškių skirtumų. Partijos aukštoji vadovybė ir dabar kurie ne kurie istorikai arba istorijos gvildentojai vaizdavo ir tebevaizduoja partiją kaip monolitinį darinį. Iš tikrųjų partija buvo sluoksniuota, Buvo nemažas sluoksnius, kuris, nieko nesvarstydamas, akiai vykdė Maskvos Centro komiteto direktyvas ar užuominas, o ne kartą net viršydavo jo pageidavimus. Tačiau būta sluoksnio ar kuklaus sluoksnelio (savo ruožtu taip pat nevienalyčio), kuris ryždavosi partijos tiesiamą liniją, ypač prieštaraujančią nacionaliniams interesams, kiek pasukti ar palėtinti jos vykdymą. Tokią taktiką galėjo praktikuoti partinių veikėjų karta, atėjusi į vadovybę po Josifo Stalino mirties, kai respublikų vadovams buvo suteikta šiek tiek daugiau erdvės veikti savarankiškai. Toji

erdvė buvo smarkiai ribojama, bet šioks toks jos išplėtimas nebegrėsė mirtinu pavojumi.

Knygoje pateikiami keli atvejai, kai aukštieji partijos šulai yra parėmę puolamus aktyviusius kalbininkus, tarp jų ir patį A. Pupkį. Jis aprašo, kaip kartą, atėjęs į televizijos būstinę, rado *Mūsų kalbos* laidų vedėją, savo viršininką, kabinete bekalbant telefonu. Telefonas buvęs toks garsus, jog pavaldiniui pasidarė aišku, kad kalbama su CK sekretoriumi Lionginu Šepečiu. Šis, paminėjęs A. Pupkio pavardę, pasakęs: „Ką jūs čia, vyrai, žaidžiat, liaukitės, duokit žmogui dirbt“ (p. 437, išnaša). Nuo tos dienos priekabės liovėsi.

Tarybų Sąjungoje nelaisvų tautų galimybės plėtoti savo kalbas priklausė nuo daugelio aplinkybių. Jų būta kiekvienai tautai labai skirtingų, kad ir kalbų būklė čia labai skyrėsi. Tautinės kalbos gajumas išryškėja iš knygų leidybos duomenų. Ten, kur tautinė kalba pajėgi, gyvybinga, ten išleidžiama ir knygų daugiau ta kalba. Rusų kalbos skelbiamomis kalbomis knygų skaičius palyginti visai mažas. Palyginkime 1975 m. kai kurių respublikų duomenis. Antai Baltarusijoje iš tais metais išleistų 2827 knygų ir brošiūrų vos 471 leidinys baltarusių kalba. Pagaliau ir bendras knygų skaičius respublikai, turinčiai 9 milijonus 300 tūkstančių gyventojų, gana mažas. Turkmėnijoje (apie 3 milijonus gyventojų) tais metais išleistos 509 knygos, turkmėniškos – 264), Tadžikijoje atitinkamai 868 ir 413, Kirgizijoje – 912 ir 440, Kazachijoje – 2034 ir 764.

Tuo tarpu Pabaltijo respublikose visi knygų leidybos duomenys kur kas palankesni nacionalinėms kalboms. Pavyzdžiui, Latvijoje (2,5 milijono gyventojų) tais metais išleistos 2362 knygos, iš jų 1228 latviškos. Estija turėjo apie 1,5 milijoną gyventojų, bet bendras tais metais išleistų knygų skaičius 2118 (estų kalba knygų skaičius nenustatytas). Lietuva bendruoju knygų skaičiumi atsilikdavo nuo savo kaimynių: 1975 m. jų išleista 1875. Tačiau lietuviškų knygų skaičius palyginti didesnis – 1361 (apie 70 %) ¹¹. Lietuva potencialiai buvo pajėgi pralenkti savo Pabaltijo sesutes, bet to negalėjo padaryti dėl to, kad knygų leidyba nebuvo laisva: ją griežtai „normavo“ Maskvos įstaigos. O jų „palankumas“ Pabaltijo respublikoms buvo susijęs su principu išlaikyti nuolatinę knygų leidybos augimą.

Šis principas tam tikru laipsniu ar savotiška forma koreliavo su kitomis aplinkybėmis, lėmusiomis skirtingų tautinių kalbų funkcionavimą Tarybų Sąjungoje, pavyzdžiui, nevienodą jų vartojimą švietimo sistemoje. Tad ir tam tikras lietuvių kalbos sąjūdžio 1968–1988 m. toleravimas laikytinas minimo skirtingo kalbų vertės pripažinimo padaru.

¹¹ Lietuvos duomenys iš: LTE 5, p. 585. Kitų respublikų iš: *Bolšaja sovetskaja enciklopedija*. 3 izd., t. 24, kn. 2. Moksva: Sovetskaja enciklopedija, 1977, p. 513–541.

A. Pupkio veikalo antraštė yra kiek platesnės apimties negu jam nubrėžtas tikslas *aprašyti kolektyvinės lietuvių kalbos* apsaugos tarpsnį 1968–1988 m. Šį tikslą autorius, sakyčiau, visiškai įvykdė. O kad čia liko nenagrinėta sąjūdžio ir partijos linijos esmė, taip pat kitos sritys (pavyzdžiui, kalbos kultūros kaip dėstomojo dalyko plėtimas Lietuvos aukštosiose mokyklose, kalbos kultūrai skirtų visų leidinių analizė), autoriui priekaištauti nederėtų. Ko nepadarė jis, gauna visišką teisę padaryti tie, kurie šoka smerkti studijos autorių.

Kiekvienos knygos vertę didina ne tik faktų gausa, bet ir skaitytojui sužadamos mintys, paskatos ir impulsai. A. Pupkio veikalas įsakmiai skatina lietuvių kalbos būklę taip pat išsamiai apžvelgti ir kitais laikotarpiais, pavyzdžiui, 1918–1940 ir po 1990 m., kai buvo atgauta nepriklausomybė. Ypač aktualu būtų, neilgai laukus, nušviestąjį tarpsnį objektyviai sugretinti su XXI a. pradėjusiomis plisti Lietuvoje tendencijomis, beatodairiškai propaguojamomis žurnalo *Naujasis židinys–Aidai* sambūrio. Rašydamas monografiją, A. Pupkis tas tendencijas aiškiai juto, bet sąmoningai dėl jų nepolemizavo. Pasitenkino tik nedidele pastaba išnašoje: „Nematau reikalo šioje knygoje diskutuoti su šiandieninių neoliberalistinės krypties sociolingvistų ir istorikų teiginiais apie tariamus anuometinius žmogaus teisių pažeidimus kalbos sekcijų veikloje, apie policiinių kalbos priemonių taikymą kasdieniniame gyvenime, apie siekimą dirbtinai kurti autoritarinį kalbos ugdymo mechanizmą ir gintis nuo tikrų ar tariamų anuometinės veiklos nuodėmių“ (p. 448).

Pats, stovėjęs tada gana nuošaliai nuo tais dviem dešimtmečiais vykusio lietuvių kalbos sąjūdžio organizacijų, šiandien visiškai pritariu šiai reikšmingo veikalo minčiai – autoriaus apsisprendimui. Dabartinius to meto sąjūdžio oponentus, sakyčiau, tiktų įvertinti lietuvišku pasakymu: kuo pats kvepia, tuo kitą tepa. Vargu ar rasis lietuvių kalbos istorijoje kitas toks diktatoriškas sambūris kaip dabar išsiplėtoję neoliberalai, akli Vakarų lingvistinių tendencijų propaguotojai.

Aldono Pupkio knygos apžvalgą ir pristatymą skaitytojams norėusi baigti, kad ir ne visai originaliu, kiek perfrazuotu pasakymu: 1968–1988 m. labai reikšmingas lietuvių bendrinės kalbos etapas, vertas tolesnio tyrinėjimo, o knyga *Lietuvių kalbos sąjūdis 1968–1988 m.* verta to sąjūdžio.

Įteikta 2017 m. balandžio 20 d.

ARNOLDAS PIROČKINAS

Antakalnio g. 49–9, LT-10325 Vilnius, Lietuva